

OPERASJON MESTERWERK

Hvem stjal kunst for en halv milliard dollar natt til 18. mars 1990?
Historiens største kunsttyveri er fremdeles uløst etter 20 år.

TEKST THERESE VEIER

NATTEVAKTEN PÅ ISABELLA Stewart Gardner-museet i Boston hadde verdens kjedeligste jobb. Den var også helt perfekt. Musikkstudenten hadde dagen til å øve med rockebandet sitt og kvelden til å gjøre spillejobber, før han møtte opp på museet litt etter midnatt for å jobbe. Ofte var han litt høy på marihuana de første timene på jobb, og det tok gjerne litt tid før rusen og inntrykkene etter kveldens konsert avtok.

18. mars 1990 klokken 01.24, mens store deler av Bostons irske innbyggere fortsatt feiret St. Patricks dag, kom to menn i politiuniform til det elegante museet og sa de hadde motatt en alarm.

Nattevakten hadde streng ordre om aldri å slippe noen inn i museet, men antok dette ikke gjaldt politi. Han ringte heller ikke Boston-politiet for å sjekke om det de sa var sant.

Han var ikke spesielt erfaren, det var heller ikke den andre vekten som var på jobb lenger inne i museet. Da vekten hadde sluppet de to politiuniformerte mennene inn, gjorde den unge mannen sin andre grove feil: Han forlot vaktputten der museets eneste alarmknapp med direktekobling til politiet var. «Politiet» ba ham først tilkalle den andre vekten, som var ute på runde i salene, og så komme bort til dem og vise legitimasjon fordi han lignet en etterlyst. De ba ham snu seg så de kunne ransake ham. Uten problemer satte de på ham håndjern. Da den forvirrede vekten spurte hvorfor han ble arrestert uten å ha blitt kroppsvisitert slik han hadde sett på filmer, svarte de kort at det var et innbrudd. Før natten var omme, hadde de stjålet kunst for 500 millioner dollar.

SAVNET I 20 ÅR. På verdensbasis er kunstkriminalitet den tredje mest innbringende for-

KUNSTTYVERIER

ÅRLIG anmeldes rundt 50.000 kunsttyverier. I realiteten er tallet høyere fordi mange tyverier ikke anmeldes.

PÅ verdensbasis er kunstkriminalitet den tredje mest innbringende kriminalitetsformen. MED en omsetning på mellom fire og seks milliarder dollar årlig blir kunsttyveri kun slått av narkotika og ulovlig våpenhandel.

IFØLGE FBIs statistikk returneres kun ca. syv prosent av stjalne kunstverk.

VELDIG kjente verk har større sjanse til å komme til rette fordi de ikke kan selges og er problematiske å lagre.

» **TOMT.** Rembrandts «A Lady and A Gentleman in Black» var et av kunstverkene som ble stjålet fra Isabella Stewart Gardner-museet 18. mars i 1990. I dag henger det kun en tom ramme på det som en gang var maleriets plass The Dutch Room.

men for kriminalitet. Med en omsetning på mellom fire og seks milliarder dollar årlig blir kunsttyveri kun slått av narkotika og ulovlig våpenhandel. Årlig anmeldes 50.000 kunsttyveri. I virkeligheten er antall tyveri høyere fordi mange ikke anmeldes. Bare syv prosent av den stjalne kunsten kommer til rette, ifølge FBI.

– Kunstkriminalitet er et voksende globalt problem som det er veldig viktig å ta på alvor, fordi det understøtter både organisert kriminalitet og terrorisme, sier Mark Durney i organisasjonen ARCA, som arbeider med forskning og bevisstgjøring omkring kunstkriminalitets negative økonomiske, sosiale og kulturelle virkninger.

20 år etter tyveriet i Isabella Stewart Gardner-museet, er de stjalne kunstverkene fortsatt forsvunnet og forbrytelsen uoppløst. Straffesaken mot tyvene er foreldet, men de ansvarlige kan fortsatt bli straffet for besittelse og oppbevaring av stjålet gods.

I mars markerte The International Foundation for Art Research (IFAR) 20-årsdagen for Isabella Stewart Gardner-tyveriet med en konferanse i New York for å belyse nye teorier omkring ranet.

TYVER I GODTEBUTIKKEN. Tyvene hadde god kunnskap om museets sikkerhetssystem. De visste blant annet at museet hadde ikke en «dødmannsknapp» som signaliserte at noe var galt dersom vaktene ikke ga lyd fra seg.

Etter å ha påført begge vaktene håndjern og tape over munnen, førte tyvene vaktene ned i museets store kjeller og tapet dem fast til rørlangt fra hverandre.

Klokken var nå 01.48, og de neste 57 minuttene hadde tyvene uinnskrenket adgang

til museets mange saler med kunst. De to tyvene gikk direkte opp til museets annen etasje.

Først til The Dutch Room, og en av dem gikk etterpå til The Short Gallery som lå rett over museets hovedinngang. De stjal 13 uerstattelige kunstverk. I den nederlandske salen tok de tre av museets fire Rembrandt-malerier. De to mest verdifulle maleriene som ble stjålet denne natten var Rembrandts eneste kjente sjømotiv, «The Storm on the Sea of Galilee», fra 1633, og ett av kun 36 kjente malerier av Vermeer, «The Concert», fra 1660. Vermeer-maleriet alene er verdsatt til 250 millioner dollar.

RØSK, RIV OG MILLIONER. Kunsten ble ikke behandlet spesielt forsiktig.

Vermeers lille maleri «The Concert» ble banket ut av trerammen. Det samme ble maleriet «Chez Tortoni» av Manet, og den splintrede rammen lå igjen i museets trapper. Rembrandts store sjømotiv ble skåret av blindrammen. I The Short Gallery tok den ene tyven fem skisser av den franske kunstneren Edgar Degas ut av rammene, og forsøkte etterpå å få med seg et banner fra Napoleons hær. Banneret var festet med masse små skruer inni rammen, noe som antagelig var grunnen til at tyven ga opp. Isteden brakk han løs den forgylte ørnen på rammen og tok den med seg. Etterforskere mener ørnen representerer et slags trofé for de to tyvene, og at de ikke har tenkt spesielt på verdien av den.

81 minutter etter at de ble sluppet inn i museet, hadde tyvene tatt det de var ute etter. De sjekket de to fastbundne vaktene i kjelleren, returnerte til nattevaktens pult og tok med seg videokassetten med opptak som viste dem foran museets hovedinngang og inne i museet. »

FOTO: SCANNY/KEITH MERRIST/THE NEW YORK TIMES

Det viktigste er å få kunsten tilbake slik at kommende generasjoner kan oppleve den

ROBERT WITTMAN tidligere FBI-agent

» De to nattevaktene lå fastbundet i kjelleren frem til vaktskifte neste dag.

UNG AGENT. Først klokken 08.15 ble Boston-politiet tilkalt. Nattevaktene ga politiet en beskrivelse av de to tyvene. Senere den søndagen var museet fullt av etterforskere fra Boston-politiet, FBI, militærstyrker og bombeekspertene som alle undersøkte museet.

Den 26 år gamle FBI-agenten Frank Falzon visste ikke noe om kunst, men han hadde løst en kunstsak året før som involverte kunsttyven Myles Connor. Falzon ble derfor satt til å lede etterforskningen av tyveriet på Gardner-museet. Hans team på 30 etterforskere fulgte tusenvis av ulike spor i dagene etter tyveriet. De snakket med mistenkte, vitner, satte opp veisperringer utenfor museet, intervjuet museets ansatte og publiserte tegninger av vaktene beskrivelser av tyvene.

Fordi museet hadde utlovet en dusør for informasjon som ledet til oppklaring, kom det hele tiden inn nye tips til FBI. Men etterforskningen manglet noe viktig: FBI hadde ikke ett eneste konkret bevis, hvilket gjorde det vanskelig å utelukke mistenkte. Selv om FBI hadde gjennomført museet etter fingeravtrykk, fotavtrykk, sigarettneiper og intervjuet vitner, visste etterforskerne fremdeles lite om tyvene.

ROCKETYVER OG MAFIA. Den tidligere journalisten Ulrich Boser er blant dem som har en teori om hvem som utførte tyveriet. Boser er grunnleggeren av kriminalmagasinet The Open Case, og arbeider nå for tenketanken Center for American Progress. Boser overtok saksmappen til den nå avdøde kunstdetektiven Harold Smith, og har selv fortsatt etterforskningen av tyveriet.

I Bosers bok om saken, «The Gardner Heist: The True Story of the World's Largest Unsolved Art Theft», er persongalleriet nesten utrolig: Her figurerer både den smarte rock'n'roll-tyven som sverger på at han utførte tyveriet, den kjekke guttegangsteren som proklamerer sin uskyld på vers, og den irsk-amerikanske

mafiasjefen James J. «Whitey» Bulger. Sistnevnte figurerer på FBIs Topp 10-ettersøktliste – en plass han har innehatt siden 1999.

Boser holder selv en knapp på at mafia-gangsteren David Turner var en av de to tyvene i museet.

– I løpet av etterforskningen oppdaget jeg noen FBI-saksmapper som beskrev hvordan Turners mafiasjef, Carmello Merlino, to ganger forsøkte å levere Gardner-kunsten tilbake for å få redusert fengselsstraff. Jeg snakket også med to vitner som hevdet å ha sett tyvene gå inn i museet. De sier den ene tyven hadde «asiatiske øyne», noe som passer på Turner, forteller Boser.

Han oppsøkte Turner i fengsel og konfronterte ham med sin teori og sine bevis. Dette fikk Turner til å skryte, og han sa til Boser at han burde ha Turners ansikt på forsiden av sin bok om Gardner-tyveriet.

Turner soner nå 38 år i fengsel for væpnet ran, og har aldri vært tiltalt for Gardner-tyveriet. Boser er imidlertid sikker på at Turner ikke har tilgang til kunsten i dag, fordi han da ville brukt den til å forhandle om redusert straff.

– Jeg tror Gardner-kunsten vil komme til rette en dag. Det tok for eksempel staten North Carolina 140 år å få tilbake sin kopi av «The Bill of Rights», sier Boser.

Rettingserklæringen ble stjålet i 1865. I årevis sirkulerte den rundt i det svarte kunstmarkedet inntil FBIs Robert Wittman i 2005 klarte å få det tilbake.

UNDERCOVER. I 2006, 16 år etter tyveriet, fikk FBI tips om at mafiaen i Sør-Frankrike hadde tilgang til den stjalne Gardner-kunsten. Spesialagenten Robert Wittman ble satt på etterforskningen som ble kalt «Operasjon Mesterverk».

I to år jobbet Wittman som spaner for å få innpass hos medlemmer av denne mafiaen, slik at han kunne forhandle med dem om de stjalne Gardner-verkene. Flere medlemmer av den franske mafiaen bodde nå i Miami, og Wittmans møte med dem foregikk på en yacht.

GARDNER-MUSEET

GRUNNEN til at Boston sitter på en sentral samling med europeiske mesterverk, er at den kunstinteresserte Isabella Stewart Gardner, etter å ha arvet sin far i 1891, målrettet begynte å samle kunst på sine reiser.

OM HVORFOR hun startet museum sa hun selv: «Years ago I decided that the greatest need in our Country was Art [...] We were a very young country and had very few opportunities of seeing beautiful things, works of art [...] So, I determined to make it my life's work if I could.»

MUSEET ble åpnet i 1903 og bygningen skal minne besøkende om Venezias Palazzo Barbaro. Inne i atriumbygningen er det en vakker hage dekket av glasstak.

MUSEET er intimt, kunsten stilles ut i dempet belysning uten merkelapper, og skal gi assosiasjoner til et privat hjem.

VED Isabella Stewart Gardners død i 1924 arvet Boston by hele samlingen på det vilkår at de aldri kunne endre eller selge noe, slik at hennes visjon alltid forble intakt.

Etter at han endelig hadde vunnet mafiaens tillit og var nær ved å få istand en avtale for Gardner-verkene, krevde plutselig FBI å sette en annen agent på saken. Den nye agenten vekket mafiaens mistanker. De stolte etter dette ikke lenger på Wittman, og han ble drapstruet. Deretter ble en av hans kontaktpersoner arrestert for noe annet.

Wittman, som nå er pensjonert spesialagent og en av grunnleggerne av FBIs National Art Crime Team, ga i juni ut boken «Priceless, How I Went Undercover to Rescue the World's Stolen Treasures». Ifølge boken sa hans andre kontaktperson Laurentz på deres siste møte: «Jeg vet ikke om du er snut og jeg bryr meg heller ikke. Jeg er i forbannet dårlig form, OK? Vi er ferdige.»

I boken hevder Wittman at det var byråkrati og krangel mellom USA, Frankrike og Spania om hvem som til slutt skulle få æren for å skaffe maleriene tilbake som ødela den beste sjansen noen hittil hadde hatt til å løse saken.

I dag er han ikke lenger interessert i å finne ut hvem som opprinnelig utførte tyveriet på Gardner-museet for 20 år siden.

– Det viktigste er å få kunsten tilbake slik at kommende generasjoner kan oppleve den, fordi den er en viktig del av kulturhistorien, sier Wittman.

PÅ BESTILLING. Det er flere merverdige sider ved tyveriet fra Gardner-museet. Tyvene tilbragte så mye tid inne i museet at mye tyder på at de visste at ingen ville savne at vaktene ikke ga lyd fra seg, og derfor følte seg trygge der.

Hva de valgte å stjele, er også underlig. Tyvene tok ikke Tizian-maleriet «Rape of Europe», som flere kunsthistorikere omtaler som Nord-Europas viktigste maleri. De tok et av museets mest verdifulle malerier, et selvportrett av Rembrandt, ned fra veggen, men forlot det uskadd. Isteden stjal de en liten etsning av Rembrandt, på størrelse med et frimerke, og mye mindre verd enn selvportrettet.

At en av tyvene valgte noen små Degas- »

ETTERSØKT. James J. «Whitey» Bulger var på et tidlig stadium av etterforskningen mistenkt for Grander-tyveriet. Han er fortsatt blant FBIs «MostWanted».

SPERRET. Dagen etter innbruddet samlet sjokkerte folk seg på gaten foran museet. Store politistyrker og etterforskere gjennomgikk museets saler etter mulige spor.

UT OG STJELE HESTER. Kunstneren Degas er mest kjent for sine pastelltegninger av yndige ballettdansere. Det faktum at tyvene stjal disse mindre kjente ryttermotivene gjorde lenge at etterforskerne antok det var et bestillingstyveri. En annen teori var at en av tyvene hadde en spesiell interesse for hester og ryttere.

FOTO: ISABELLA STEWART GARDNER (MRS JACO) PAINTED BY SARGENT IN 1888

FOTO: REMBRANDT, THE STORM ON THE SEA OF GALILEE, 1633

FOTO: SCANPIX/KEITH MEYERS/THE NEW YORK TIMES

❶ **KUNSTELSKER.** Isabella Stewart Gardner likte godt å omgi seg med kunstnere. Her er hun portrettert av den amerikanske kunstneren John Singer Sargents. ❷ **VERDIFULLT.** «The Storm on the Sea of Galilee», ett av få kjente sjømotiv utført av Rembrandt, ble stjålet fra museet natten for tyve år siden. ❸ **BAKDØR.** Gårdsrommet i Gardner museet vekker assosiasjoner til et europeiske palass. «Politiet» som lurte vaktene til å slippe dem inn, brukte som påskudd at de hadde mottatt en melding om forstyrrelser nettopp i dette vakre gårdsrommet.

» skisser av hester, mens det i den samme salen også hang mye mer verdifulle verker av den italienske renessansemaleren Botticelli, fremstår også ulogisk.

I museets første etasje tok de til sist et maleri av Manet, uten å utløse museets bevegelsesdetektor, men gikk rett forbi verkene til en annen av renessansens mest kjente malere, Raphael.

Det tilsynelatende tilfeldige utvalget fikk enkelte av etterforskerne til å anta at dette var et bestillingstyveri.

GENTLEMANSTYVERI. Suksessfilmer som «The Thomas Crown Affair» (1999), «The Entrapment» (1999) og klassikeren «How to Steal a Million Dollar» (1966) med Audrey Hepburn i hovedrollen, gir inntrykk av at kunsttyverier er en ufarlig form for kriminalitet som kun rammer rike og kulturinteresserte, og utføres av distingverte velutdannede gentlemen i smoking, flankert av en vakker kvinne i gallakjole.

– Med unntak av «kunsttyver» som Hitler, Aleksander den store og Napoleon har jeg aldri hørt at etterforskere har funnet bevis for at slike samlere eksisterer. Ingen rike samlere ønsker å ta en slik risiko, sier Mark Durney i organisasjonen Association for Research into Crimes against Art (ARCA).

I Norge ser Kenneth Didriksen i Økokrim

GARDNER-TYVERIET

ISABELLA Stewart Gardner Museum, 280 The Fenway, Boston. gardnermuseum.org
«**STOLEN**» av Rebecca Dreyfus er en prisbelønt film/dokumentar fra 2003 om Gardner-tyveriet. stolenthefilm.com

«**THE SIMPSONS:** American History X-celent» refererer til Gardner-tyveriet.
«**THE GARDNER** Heist: The True Story of the World's Largest Unsolved Art Theft» av Ulrich Boser, Collins forlag, 2009. ulrichboser.com

«**PRICELESS,** How I Went Undercover to Rescue the World's Stolen Treasures» av Robert Wittman, Crown Publishing Group, 2010. robertwittmaninc.com

at samspill på tvers av nasjonale grenser og etater gjør det mulig å bekjempe kunsttyverier mer effektivt. At Norge nylig ratifiserte Unesco-1970 konvensjonen har også hatt en positiv effekt.

– Selv om verdien på kunstobjektet gjerne er motivet for tyveriet, betyr ikke det alltid kjøp og salg, sier Didriksen.

Mark Durney i ARCA mener det er to hovedårsaker til av noen stjeler kunst:

– Den ene er at kunst er veldig verdifull og tyvene ønsker å selge kunsten for mye penger. Den andre er å benytte den som forhandlingsmiddel. Fordi det i mange land er blitt ulovlig å kreve løsepenger for å returnere stjålet kunst, beholder tyvene den stjålne kunsten for å benytte den i forhandlinger om redusert straff dersom de skulle bli tatt for noe annet senere. I mellomtiden brukes kunsten som sikkerhet ved narkotika og våpensmugling. Dersom stjålet kunst ikke dukker opp igjen tre til fem år etter at den ble stjålet, er det mye vanskeligere å finne den, sier Mark Durney.

Kunsten kan forbli borte i generasjoner, men før eller senere kommer det meste av den inn på markedet igjen, og blir gjenkjent av auksjonshus eller kunsthandlere.

MYSTERIUM. Kunsttyveriet på Isabella Stewart Gardner-museet fremstår i dag like mye

som et mysterium som i 1990. Fortsatt jobber museumsansatte, FBI-agenter, kunstetterforskere, kunstinteresserte, journalister og filmskapere aktivt med saken og hevder den en dag vil bli løst.

Isabella Stewart Gardner-museet har høynet dusøren til fem millioner dollar for tips som kan føre til at kunsten returneres, og de ansatte håper det vil gi resultater. Anthony Amore, museets sikkerhetsdirektør siden 2006, undersøker nye tips og går gjennom alle ledetråder på nytt. Mange av de opprinnelige mistenkte er blitt drept siden tyveriet for 20 år siden, noe som gjør det vanskelig å komme til bunns i saken.

Den sterkeste teorien til Frank Falzon, den opprinnelige FBI-etterforskeren, var lenge at vaktene eller en av de ansatte var involvert, men han klarte aldri å bevise dette. I etterkant har FBI fått kritikk for sitt arbeid i etterforskningens tidlige og viktige fase. Enkelte mente 26 år gamle Falzon var for ung og uerfaren til å lede denne etterforskningen.

TOMROM. På Isabella Stewart Gardner-museet i dag er det kun tomme rammer på veggene der de stjålne verkene en gang hang – et minne og en stadig påminnelse til alle besøkende om at de er sterkt savnet. **D2**

KILDER: HISTORIEN OM HENDELSESFORLØPET UNDER TYVERIET OG ETTERFORSKNINGEN ETTERPÅ, ER HENTET FRA BØKENE TIL ROBERT WITTMAN